

УДК 712.253

А.М. ГРОДЗІНСЬКИЙ ЩОДО ПРОБЛЕМ ЗЕЛЕНОГО БУДІВНИЦТВА ТА ПАРКОЗНАВСТВА В УКРАЇНІ

С.І. КУЗНЕЦОВ, Т.М. ЧЕРЕВЧЕНКО

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 Київ, вул. Тімірязєвська, 1

Висвітлено роль А.М. Гродзінського у вирішенні проблем подальшого розвитку системи і структури ботанічних садів в Україні, формування зелених насаджень при стародавніх історичних пам'ятках Києва, розвитку нового напрямку в озелененні — фітодизайну, популяризації наукових знань, у тому числі і в галузі зеленого будівництва.

Зелене будівництво та паркознавство завжди були під постійною опікою А.М. Гродзінського. Насамперед це стосувалось колекційних та експозиційних насаджень Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України (НБС НАН України), а також дендрологічних парків "Олександрія", "Софіївка", "Тростянець". Про це свідчать його роботи, присвячені проблемам функціонування, структури та організації ботанічних садів [1, 2, 5]. Він неодноразово це відзначав і в засобах масової інформації. Академік А.М. Гродзінський завжди підкреслював, що популярність ботанічних садів останнім часом зростає, і у зв'язку з цим необхідно поміркувати щодо перспектив їх подальшого розвитку, "зокрема організації їх відвідування, збереження і збільшення привабливої сили колекцій, декоративності й краси рослинних фондів" [5, с. 61]. Ним запропоновано демонстрування рослинних багатств найефективнішими великомасштабними засобами, а саме — створенням ділянок монокультурних садів, таких як коніферетуми, сирінгарії,

розарії, лимонарії, панаксарії. Андрій Михайлович багато мандрував і щоразу, повертаючись з далеких країн, намагався впроваджувати в НБС НАН України, в інших ботанічних садах і дендропарках України все найкраще, побачене ним у закордонних ботанічних садах і арборетумах. Нам здається, мають певний інтерес його думки щодо структури ботанічних садів [2]. Він розвивав ідеї В.І. Липського та М.М. Гришка з подальшого структурного розвитку ботанічних садів. Головне значення ботанічних садів він вбачав в їх спеціалізації, що дає змогу більш цілеспрямовано та ефективно проводити інтродукційну роботу і створювати найповніші спеціалізовані рослинні колекції. Як приклад він наводив Донецький та Криворізький ботанічні сади, що спеціалізуються на рекультивациі порушених земель, гірничорудних відвалів, териконів, ботанічний сад ім. О.В. Фоміна, який спеціалізується на культурі кактусів та сукулентів, НБС НАН України — на культурі орхідей, хімічній взаємодії рослин, Нікітський ботанічний сад — Національний науковий центр УААН — на методичних питаннях інтродукції південних хвойних та плодкових рослин. Ставши на шлях

© С.І. КУЗНЕЦОВ, Т.М. ЧЕРЕВЧЕНКО, 2001

спеціалізації, ботанічні сади значно сильніше закріплюють свої позиції як наукові установи. Адже поглиблене та всебічне вивчення інтродукованих рослин спонукає до глибоких фізіолого-біохімічних, цитологічних, фітопатологічних та інших досліджень. В умовах інтенсифікації досліджень все більшу вагу має набувати селекційна робота з декоративного садівництва.

А.М. Гродзінський на основі аналізу діяльності багатьох вітчизняних і зарубіжних ботанічних садів склав приблизну структуру сучасного ботанічного саду: передня (головний вхід, партер, площа біля входу), виставкова частина, експозиційні ділянки.

В експозиціях відкритого і закритого ґрунту необхідно передбачати відтворення необхідних екологічних умов. У будь-яких ботанічних садах повинні бути фондові ділянки й оранжереї, масове відвідування яких забороняється. Істотною частиною ботсаду може бути заповідна ділянка місцевої флори. Для подальшого розвитку ботсадів необхідно мати (особливо у разі проектування нових садів) резервні ділянки, які мають бути використані для нових посадок. Значне місце в цій структурі передбачається для споруд масового розмноження рослин (парники, теплиці, розсадники тощо) для господарських потреб. Він наголошував, що співвідношення експериментальної та експозиційної частин ботсаду визначається його призначенням і тому може під дією різних внутрішніх і зовнішніх обставин значно змінюватись. З часом обсяг зеленого будівництва в саду і за його межами значно збільшувався, тому виникла необхідність надавати науково-методичну допомогу озеленювачам Києва. У 1981 р. було створено, за ініціативою А.М. Гродзінського, відділ паркознавства і зеленого будівництва. Завданням відділу було визначено такі роботи: розробка принципів і методів паркобудівництва; опрацювання еколого-біологічних основ створення міських декоративних насаджень, асортименту рослин, методів створення високохудожніх рослинних композицій; проектування нових ботанічних садів і реконструкції існуючих. У відділі здійснювали дослідження і в галузі прикладної екології. Про-

тягом 12 років (до 1993 р.) відповідно до завдання А.М. Гродзінського у зазначеному відділі було розроблено:

1) перспективний план створення мережі нових ботанічних садів та парків в Україні [8];

2) еколого-ландшафтні принципи влаштування ботанічних садів та дендропарків у зв'язку з озелененням міст України [9];

3) наукові основи оптимізації навколишнього середовища шляхом створення культурних фітоценозів на територіях промислових підприємств та індустріальних міських агломерацій в південній частині України [10];

4) принципи формування зелених насаджень на території пам'яток архітектури Київської Русі [11].

А.М. Гродзінський піклувався не тільки про подальший розвиток підвідомчої йому установи, але й як голова Ради ботанічних садів України та Молдавії думав про долю і розвиток усіх ботанічних садів. З його ініціативи в Україні ці проблеми вперше докладно було опрацьовано в Центральному ботанічному саду АН УРСР [7, 8]. За період 1979—1992 рр. тут було накопичено значний досвід у розробці науково обґрунтованих проектів створення нових і реконструкції існуючих садів в Україні. Концепція будівництва ботанічних садів і парків полягає в тому, що, на відміну від попередньої практики стихійного їх виникнення, потрібно було розробити перспективну, розраховану на кілька десятиліть програму з тим, щоб їх мережею охопити всі адміністративні і промислові центри, завчасно узгодити спеціалізацію та координацію праці, усунути дублювання, зарезервувати місце для садів і парків, навіть коли будівництво почнеться не скоро [8, 12].

Розпочинаючи планування мережі ботанічних садів в Україні, ми вважали за необхідне поліпшити їхню географію і для цього добитися створення їх у кожному обласному центрі, а провідних — у кожному ботаніко-географічному регіоні. З огляду на те, що економічні умови, брак фахівців належного рівня не дадуть змоги відразу створити великі ботанічні сади в усіх пунктах, було за-

пропоновано такі основні принципи їх організації, складу і призначення:

1. Влаштування ботанічних садів в обласних центрах (де їх немає): в Івано-Франківську, Луганську, Николаєві, Кіровограді, Рівному, Тернополі, Чернігові, Хмельницькому.

2. Створення академічного ботанічного саду при Західному науковому центрі НАН України та Міннауки України (Львів), а також спеціалізованих: у Лубнах (лікарські рослини) та Карпатському національному природному парку (альпійські рослини).

3. Заснування ботанічних парків (замістький малий парк з парковим типом ландшафту та елементами альпійського саду і водних просторів без спортивних споруд і атракціонів з цільовим науково-освітнім призначенням) у історико-ботанічних, промислових і рекреаційних центрах.

На кінець ХХ ст. було розроблено проекти на влаштування ботанічних садів у Рівному, Тернополі, Лубнах (Інститут лікарських рослин), Фастові, Дніпродзержинську. Відновлено один з найстаріших в Україні ботанічних садів у Кременці з розробкою перспектив його розвитку; підготовлено проект реконструкції ботанічного саду у Житомирі. Усе це було розроблено у відділі паркознавства та зеленого будівництва НБС НАН України.

З організаційного погляду зазначена робота передбачала вивчення дислокації наявних міських парків, вибір території для будівництва ботанічних садів і парків, встановлення зв'язків з адміністративними, господарськими та науковими установами.

Вже перший досвід показав, що адміністративні органи і громадськість обласних і районних центрів, в яких передбачалось таке будівництво, активно сприяли підготовчим роботам.

У 1982 р. громадськість Києва, всієї України урочисто відзначала 1500-річчя заснування нашої столиці. У зв'язку з цим, за ініціативою А.М. Гродзінського, відділу паркознавства та зеленого будівництва було доручено розробити принципи формування зелених насаджень при стародавніх пам'ятках Києва. Об'єктами досліджень були

насадження Києво-Печерського історико-культурного заповідника, ділянка біля руїн Десятинної церкви, зелена зона Софійського заповідника і Золотих воріт, Видубицького заповідника і Кирилівської церкви. Вивчали таксономічний склад насаджень в історичному аспекті, екологічні особливості та їхній сучасний стан (у тому числі кліматичні та ґрунтові умови, провали ґрунтів над печерами, алелопатична ґрунтовтома), а також історичне зонування, ландшафтний вигляд та зонування території об'єктів досліджень [11].

Аналізуючи історію створення стародавніх пам'яток архітектури, можна відзначити, що їх формування тривало з моменту виникнення у Х—XIII і до XIV—XIX ст. Зелені насадження при стародавніх пам'ятках як композиційний елемент завжди відігравали важливу роль в їх образному сприйманні. Існували певні звичаї і традиції у використанні насаджень біля храмів, княжих палаців та інших споруд. На жаль, ці моменти не завжди враховувалися дослідниками; багато з насаджень назавжди втрачено. Проте вони є часткою національного багатства і заслуговують на дослідження та відновлення. У літературних джерелах широко висвітлено питання архітектури стародавніх пам'яток, але в жодній не розглядалося питання специфіки формування насаджень біля них.

Сучасний склад насаджень, в яких через стихійні посадки останніх років налічується велика кількість інтродуцентів, не відповідає загальній композиції. Інколи зелені зони перебувають у занепаді, у багатьох зникли традиційні елементи ландшафту. Це обумовило проведення реконструкції насаджень. Треба враховувати, що, незважаючи на історичну загальність архітектурних споруд, кожна з них — самобутня, тому і потребує індивідуального відношення. Загальною рисою підходу до формування зелених насаджень як складової частини стародавніх пам'яток була їх відповідність історичній правді та екологічним умовам території. Саме ці головні вимоги сформульовані під час визначення шляхів відтворення ландшафтного вигляду стародавніх пам'яток Києва. Крім того,

виникли питання щодо поняття “стародавній сад”. Пошуки ключових моментів, що розкривають закономірності його розвитку і впливу на подальше становлення садово-паркового мистецтва, дали змогу раціональніше підійти не тільки до оцінки сучасного стану ландшафтного довкілля історичних архітектурних ансамблів, а й загалом до оцінки стану зелених насаджень міста, аналізу тенденцій їх розвитку та вирішенню питань формування. Зіставлення проблем реставрації та формування рослинності меморіальних парків-садиб і архітектурних пам’яток X—XIII ст. показало загальність принципів підходів у вирішенні цих проблем. Це — історичний, природоохоронний та пізнавально-виховний принципи.

А.М. Гродзінський завжди звертав увагу на тісне співробітництво із міськими організаціями Києва, відповідальними за озеленення. Так, відділ паркознавства та зеленого будівництва взяв активну участь у комплексній цільовій науково-технічній програмі Київської міськради “Оточуюче середовище (розділ Раціоналізація озеленення міста із застосуванням рослин, сприяючих очистці повітряного басейну)”. Дослідження виконували на 12 промислових об’єктах Києва з розробкою відповідних рекомендацій. За завданням А.М. Гродзінського відділ брав активну участь у роботі міських комісій з визначення структури насаджень на бульварі Т. Шевченка та на бульварі Л. Українки. В листі до голови міськради В. Згурського Андрій Михайлович писав, що необхідне наукове рішення питань озеленення адміністративних, промислових та історичних об’єктів Києва.

А.М. Гродзінського завжди цікавила проблема взаємовідносин людини із світом рослин. Щодо цього він осмислив роботи відділу тропічних рослин, які були спрямовані на озеленення інтер’єрів промислових підприємств й обґрунтував новий науковий напрям — фітодизайн, накреслив такі його завдання, як використання рослин в ергономічних системах та інтер’єрах з метою вирішення естетичних, медико-біологічних та психологічних проблем, пов’язаних з ізоляцією людини від природного рослинного се-

редовища. Саме цей напрям в озелененні — фітодизайн — Андрій Михайлович активно розробляв в останні 10 років свого життя [3, 4]. Основними функціями фітодизайну, на його думку, має бути створення комфортної обстановки у приміщенні, знезараження його від патогенів, збагачення повітря речовинами тонізуючої чи заспокійливої дії, індикація біологічно небезпечних ситуацій, задоволення інстинкту піклування [6]. За межами Києва відділ виконував роботи з розробки та впровадження пропозицій щодо створення заводського скверу-арборетуму й озеленення території виробничих цехів Придніпровського хімзаводу в Дніпродзержинську, а також на об’єктах Миколаївського глиноземного заводу.

Треба відзначити велику роль А.М. Гродзінського як науковця, який багато часу віддавав популяризації наукових знань, у тому числі і в галузі зеленого будівництва. Досить широко відома його книга “Серед природи і в лабораторії” [6], в якій наведений дуже влучний вислів автора “...ставлення до квітів є мірилом людяності” [6, с. 121]. Справді, в цьому виразі є концентрація основ антропології, екології, естетики, ландшафтно-архітектури та загальної культури. Так могла написати людина, яка органічно поєднувала ботаніку і мистецтво. Для спеціалістів із зеленого будівництва цінною також є думка й про необхідність естетичної класифікації рослинного світу, яка може ґрунтуватись на розмірах, загальній формі, будові розгалужень стебла і листка, забарвленні листка і квітів тощо. А.М. Гродзінський підкреслював, що рослини мають не тільки естетичне, а й велике санітарно-гігієнічне значення, тому і наполягав на вивченні фітонцидних властивостей рослин, особливо хвойних. Андрій Михайлович був великим генератором плідних ідей, в тому числі і в галузі зеленого будівництва, і ми вважаємо, що в майбутньому багато з них ще знайдуть своє втілення на благо людства.

1. Гродзінський А.М. Ефективність діяльності ботанічних садів України // Інтродукція та акліматизація рослин на Україні. — 1976. — Вип. 8. — С. 3—7.
2. Гродзінський А.М. До питання про структуру і діяльність ботанічних садів // Там же. — 1977. — Вип. 10. — С. 3—7.

3. Гродзинский А.М. Фитодизайн: задачи и перспективы // Информ. бюл. ЮНЕСКО. — 1979. — № 9. — С. 1—8.
4. Гродзінський А.М. Фитодизайн — проблема сучасності // Наука і культура: Україна, 1979. — К., 1980. — С. 205—211.
5. Гродзінський А.М. Деякі проблеми організації відвідування ботанічних садів і збереження їх рослинних багатств // Інтродукція та акліматизація рослин на Україні. — 1980. — Вип. 16. — С. 3—8.
6. Гродзінський А.М. Серед природи і в лабораторії. — К.: Наук. думка, 1983. — 60 с.
7. Гродзінський А.М., Кохно М.А. Перспективи розвитку системи ботанічних садів на Україні // Вісн. АН УРСР. — 1976. — № 3. — С. 83—89.
8. Кохно М.А., Кузнецов С.І., Дорошенко О.К., Пасічний А.О. Основні принципи добору й оцінки території для ботанічних садів і парків в Українській РСР // Там же. — 1981. — № 8. — С. 77—79.
9. Кузнецов С.И., Клименко Ю.А., Миронова Г.А. и др. Формирование основных типов экспозиций в ботанических садах и дендропарках. — Киев: Наук. думка, 1994. — 200 с.
10. Литвинова Л.И., Левон Ф.М. Зеленые насаждения и охрана окружающей среды. — К.: Здоров'я, 1986. — 64 с.
11. Успенская Н.Д., Клименко Ю.А., Кузнецов С.И., Давиденко И.А. Формирование зеленых насаждений при памятниках Древней Руси. — Киев: Наук. думка, 1991. — 110 с.
12. Черевченко Т.М., Кузнецов С.І. Про концепцію розвитку ботанічних садів і відродження старовинних парків в Україні // Ойкумена. — 1995. — № 1/2. — С. 5—9.

Надійшла 18.01.2001

А.М. ГРОДЗИНСКИЙ ОТНОСИТЕЛЬНО ПРОБЛЕМ ЗЕЛЕНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА И ПАРКОВЕДЕНИЯ В УКРАИНЕ

С.И. Кузнецов, Т.М. Черевченко

Национальный ботанический сад им. Н.Н. Гришко НАН Украины, Украина, Киев

Освещена роль А.М. Гродзинского в решении проблем дальнейшего развития системы и структуры ботанических садов в Украине, формирования зеленых насаждений при старинных исторических памятниках Киева, разработки нового направления в озеленении — фитодизайна, популяризации научных знаний, в том числе в области зеленого строительства.

A.M. GRODZINSKY AND PROBLEMS OF LANDSCAPING AND SCIENCE OF PARKS IN UKRAINE

S.I. Kuznetsov, T.M. Cherevchenko

M.M. Gryshko National Botanical Garden, National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Kyiv

The paper deals with the role of A.M. Grodzinsky in the decision of the problems on further development of the system and structure of botanical gardens in Ukraine, formation of green plantations in old historical places in Kyiv, working out of a new direction in landscaping — phytodesign and popularization of scientific knowledge, including landscape architecture.